

XIVA XONLIGI HUDUDIDA YASHAGAN XALQLARNING ETNIK TARKIBI

Shahrisabz davlat pedagogika instituti 2-kurs talabasi

Bektoshev G'iyosiddin Saxriddin o'g'li

Annotatsiya: Mazkur maqola Xiva xonligi hududida yashagan xalqlarning etnik tarkibini tahlil qilishga bag'ishlangan. Unda Xiva xonligi tarkibida bo'lgan hududlarda yashagan asosiy etnik guruhlar — o'zbeklar, turkmanlar, qoraqalpoqlar, qozoqlar va boshqa xalqlarning joylashuvi, ularning xo'jalik hayoti va madaniyati haqida ma'lumot berilgan. Shuningdek, maqolada bu xalqlarning xonlik ijtimoiy-siyosiy hayotidagi o'rni va o'zaro munosabatlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Xiva xonligi, etnik tarkib, o'zbeklar, qoraqalpoqlar, turkmanlar, qozoqlar, etnoslarning shakllanishi, hududiy xilma-xillik, an'ana va urf-odatlar.

Abstract: This article is devoted to the analysis of the ethnic composition of the peoples who lived in the territory of Khiva Khanate. It contains information about the location of the main ethnic groups - Uzbeks, Turkmens, Karakalpaks, Kazakhs and other peoples - their economic life and culture. Also, the role and mutual relations of these peoples in the socio-political life of the Khanate is studied in the article.

Key words: Khiva Khanate, ethnic composition, Uzbeks, Karakalpaks, Turkmens, Kazakhs, formation of ethnic groups, territorial diversity, traditions and customs.

Аннотация: Данная статья посвящена анализу этнического состава народов, проживавших на территории Хивинского ханства. Содержит сведения о местонахождении основных этнических групп - узбеков, туркмен, каракалпаков, казахов и других народов - их хозяйственной жизни и культуры.

Также в статье исследуются роль и взаимоотношения этих народов в общественно-политической жизни ханства.

Ключевые слова: Хивинское ханство, этнический состав, узбеки, каракалпаки, туркмены, казахи, формирование этносов, территориальное разнообразие, традиции и обычаи.

Kirish.

Xiva xonligi Markaziy Osiyoning boy tarixi va madaniyati bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan davlatlardan biridir. XVI asr oxiri va XX asr boshlariga qadar davom etgan bu xonlik geografik joylashuvi, iqtisodiy salohiyati va etnik xilma-xilligi bilan ajralib turgan. Amudaryo bo‘ylaridagi serhosil yerlar, savdo yo‘llarining kesishgan nuqtasi bo‘lishi va ko‘p asrlik davlat an‘analari bu hududda turli xalqlarning birlashishiga va o‘ziga xos madaniyat shakllanishiga zamin yaratgan. Xonlik hududida o‘zbeklar, qoraqalpoqlar, turkmanlar, forslar, tojiklar va boshqa xalqlar yashagan bo‘lib, ularning o‘zaro ta‘siri madaniy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotda o‘z aksini topgan. Har bir xalq o‘ziga xos madaniyati, tili, urf-odatlarini bilan xonlikning umumiy madaniy qiyofasini shakllantirishga o‘z hissasini qo‘shgan. Ushbu hududda yashovchi xalqlar o‘rtasida nafaqat iqtisodiy va savdo-sotiq aloqalari rivojlangan, balki ular o‘zaro madaniy hamkorlikni ham mustahkamlagan.

Tatqiqot metodologiyasi:

Qiyoslash, taqqoslash, solishtirish.

Adabiyotlar tahlili:

Mavzuni yoritish uchun bir nechta ilmiy asar va maqolalardan, shu bilan birga xorijiy adabiyotlardan ham keng foydalanildi. Jumladan, Bahodir Eshovning “O‘zbekistonda davlat va mahalliy boshqaruv tarixi”, Bahodir Eshov va To‘lqin Xudoyqulovning “O‘zbekiston davlatchiligi va boshqaruv tarixi (Xonliklar davri)” va Muhammad Yusuf Bayoniyning “Shajarayi Xorazmshohiy” kabi manba va adabiyotlar taxlil qilindi.

Muhokama va natijalar:

Xiva xonligining o'troq dehqonchilik vohalarida asosan o'zbeklar yashab, ular davlatdagi aholining ko'pchiligini tashkil etishgan. Xonlikda shuningdek, turkmanlar, qozoqlar, qoraqalpoqlar, oz miqdorda tojiklar, yahudiylar, hindlar, eroniylar ham yashashgan. Xiva xonligidagi aholining umumiy soni haqida ma'lumotlar deyarli yo'q. Arxiv hujjatlari va rus sayyohlarining ma'lumotlari bu masalaga qisman aniqlik kiritadi. Xususan, XIX asrning birinchi choragiga oid ma'lumotlarda xonlik aholisi 300 ming, shu asrning 40-yillariga oid ma'lumotlarda 300 mingga yaqin, so'nggi choragiga oid manbalarda 700 mingga yaqin deb berilsa, arxiv manbalarini chuqur o'rgangan olim M.Yo'ldoshev XIX asr o'rtalarida xonlikda 800 mingga yaqin odam istiqomat qilganligi haqida ma'lumot beradi. XIX asrning o'rtalariga kelib xonlikda shahar hayotining rivojlanishi natijasida shahar aholisining soni ko'payib boradi. Xiva, Hazorasp, Xonqa, Urganch, Qo'ng'iro't, Ko'hna Urganch kabi shaharlarda rus sayyohlari bergan ma'lumotlarga ko'ra, 2 mingdan 5 minggaacha xonadon yashagan. Xonlik poytaxti Xiva shahrida 21 mingdan ortiq aholi istiqomat qilgan.[1] Xorazm aholisining etnik qiyofasi bir xilda bo'lmagan. Mazkur qiyofa vohada ro'y bergan siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarga bevosita bog'liq bo'lgan. Aholining ma'lum qismini Xorazmning qadimiy ziroatkor o'troq aholisi avlodlari - xorazmliklar tashkil etib, asrlar davomida u turkiy qavmlar ta'sirida o'sib borgan. Shuningdek, turli davrlarda vohaga kirib, shu yerda qolib ketgan qipchoq va boshqalar ham shu aholiga singib borgan. Aholi turkiy qavm ta'sirida turkiy tilni o'z ona tillari sifatida qabul qilishgan.[2] XVI-XVII asrlarda Xorazm hududiga Dashti Qipchoq tomondan ko'plab qabilalarning kirib kelishi jarayoni boshlandi. Bu qabilalarning katta qismi mahalliy aholi ta'sirida o'troq turmush tarzini qabul qilishgan. Munis Xorazmiyning ma'lumotiga ko'ra, o'troq va ko'chmanchi aholi orasida munosabatlarni mutanosiblashtirish va qabilalar ustidan nazoratni to'laqonli ravishda amalga oshirish maqsadida Abulg'ozixon ularni 4 ta guruhga bo'ladi. Dashti Qipchoqdan kelgan aholining bir qismi ko'chmanchi hayot tarzini saqlab qolgan. Xonlikning shimoli-sharqiy chekkasida qoraqalpoqlar hayot kechirishar, mazkur qavm bu yerlarga XVI

asrda Sirdaryo bo'ylaridan ko'chib kelishgan. Qoraqalpoqlar XVIII-XIX asr birinchi yarmida chorvachilik, baliqchilik va qisman dehqonchilik bilan ham mashg'ul bo'lishgan. Dasht qismida ko'chmanchi hayot tarzini kechirgan qozoqlarning aksariyati chorvachilik bilan shug'ullanishgan. Xorazmning g'arbiy qismi va janubiy tomonlarida turkmanlar yashashgan. Turkmanlarning katta qismi yarim ko'chmanchi hayot tarziga ega bo'lishgan. XIX asr 2-yarmiga kelib turkmanlar o'zbeklardan keyin soni bo'yicha xonlikda 2-o'rinda turishgan. Ular jami aholining 25% ni tashkil qilgan. 1819- yili xonlikda bo'lgan Muravyov xonlik aholisining umumiy soni 300 ming atrofida bo'lgan deb yozgan edi.[3] Xorazmga ko'chib kelgan va soni ortib borayotgan o'zbek urug'lari orasidagi ziddiyatlar mahalliy aholi (sartlar) va turkmanlarning o'zaro munosabatlariga ham salbiy ta'sir ko'rsatgan. Amudaryo irmoqlariga yaqin yerlarni o'zlashtirgan mahalliy aholi dehqonchilik bilan shug'ullanib, bog'-u rog'lar, bug'doyzorlar barpo etgan bir vaqtda, asosan, chorvachilik bilan mashg'ul ko'chmanchilarning hayoti, turmush tarzi, urf-odatlarini yangi bir etnik muhitni shakllantira boshladi.[4] Xiva xonligi hududida yashagan xalqlarning etnik tarkibini o'rganish bu hududning boy tarixiy merosini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Xonlikda turli millat va elat vakillari birgalikda yashab, madaniy hamda ijtimoiy hayotni shakllantirishda faol ishtirok etgan.

Xulosa. Xiva xonligi hududidagi etnik guruhlarining ko'pchiligi o'z madaniyatini saqlab qolgan holda, mahalliy an'analar bilan uyg'unlashib, bu hududda turli xil etnik va madaniy muhitni shakllantirgan. Bu xonlikning siyosiy va ijtimoiy barqarorligi, shuningdek, o'zaro totuvlik tamoyillari asosida rivojlanganidan dalolat beradi. Xiva xonligi etnik jihatdan rang-barang bo'lib, uning tarixiy taraqqiyoti hamda madaniy merosi ushbu xilma-xillik natijasi sifatida bugungi kungacha saqlanib qolgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bahodir Eshov "O'zbekistonda davlat va mahalliy boshqaruv tarixi", Yangi asr avlodi – Toshkent 2019

2. B.J. Eshov, A. A. Odilov “O‘zbekiston tarixi” II kitob (XIV asr o‘rtalaridan - XIX asr ikkinchi yarmigacha) “Donishmand ziyosi” - Toshkent 2020
3. Bahodir Eshov va To‘lqin Xudoyqulov “O‘zbekiston davlatchiligi va boshqaruv tarixi (Xonliklar davri)” – “O‘ZKITOBSAVDONASHRIYOTI” NMIU Toshkent – 2023
4. M.Mahmudov, U.Sheripov “Xiva xonligi tarixi” – Urganch 2013
5. Muhammad Yusuf Bayoniyning “Shajarayi Xorazmshohiy”, Meros to‘plami – Toshkent 1991